

ՀՏԴ՝ 801.8

DOI: 10.52971/18294316-2024.27.1-63

ՓԱՎՍՏՈՍ ԲՈՒՉԱՆԴԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ԱՅՍՕՐ
(Դարձվածաբանական միավորների քննություն)

Գուրգեն Կ. Խաչատրյան

Հ. Թումանյանի անվան պետական համալսարան, Վանաձոր, ՀՀ

Մերգո Ա. Հայրապետյան

ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, Գյումրի, ՀՀ

Ամփոփում

Նախաբան. Գրաբարի բառապաշարի հարստացման ներքին հնարավորություններից են տվյալ ժամանակահատվածի բարբառների և ընդհանուր խոսակցական հայերենի բառային միավորները, որոնցից տարբեր ստեղծագործողներ (մասնավորապես հայ մատենագիրները) օգտվել են տարբեր չափով: Փավստոս Բուզանդն այն մատենագիրներից է, որի «Պատմութիւն Հայոց» երկն առանձնանում է տվյալ ժամանակահատվածի խոսակցական հայերենին բնորոշ դարձվածաբանական միավորների հաճախադեպությամբ: Մեթոդներ և նյութեր. Ուսումնասիրության ընթացքում գերազանցապես կիրառել ենք համեմատության, վերլուծության և նկարագրական մեթոդները: Քննության ենք առել Բուզանդի երկում հանդիպող մի շարք դարձվածաբանական միավորներ: Վերլուծություն. Փավստոս Բուզանդի երկում կիրառված որոշ դարձվածքներ ոչ թե հեղինակային նորակազմություններ են, այլ խոսակցական շերտի բառապաշարին բնորոշ լեզվական միավորներ, որոնք ինչպես գրաբարում, այնպես էլ մեր օրերում ծառայում են իբրև գրավոր կամ բանավոր գրական խոսքի ոճավորման միջոց: Արդյունքներ. Խնդրոտ առարկա դարձվածաբանական միավորները թեև ունեն առնվազն 1700-ամյա հնություն, սակայն աչքի են ընկնում բառիմաստի կենսունակությամբ, շնորհիվ որի էլ, արտահայտության պլանում լրիվ կամ մասնակի փոփոխության ենթարկվելով, գործածական են նաև ժամանակակից հայերենում: Հեղինակների ներդրումը. Գ. Խաչատրյանը մասնակցել է հոդվածի «Ամփոփում», «Նախաբան», «Եզրահանգում» բաժինների ու

առաջին անգամ առաջ քաշված տեսական դրույթի շարադրման և հողվածի ձևավորման աշխատանքներին, «Ամփոփումը» թարգմանել է ռուսերեն ու անգլերեն և քննության առել բուն բովանդակության թիվ 1, 2, 5, 7, 8, 9, 11 դարձվածաբանական միավորները: Ս. Հայրապետյանը մասնակցել է հողվածի «Ամփոփում», «Նախաբան», «Եզրահանգում» բաժինների և առաջին անգամ առաջ քաշված տեսական դրույթի շարադրման ու հողվածի ձևավորման աշխատանքներին, ինչպես նաև քննության է առել բուն բովանդակության թիվ 3, 4, 6, 10 դարձվածաբանական միավորները:

Բանալի բառեր՝ դարձվածք, վերլուծական բարդություն, արտահայտության և բովանդակության պլաններ, գրաբար, բարբառ, խոսակցական հայերեն, ժամանակակից հայերեն:

Ինչպես հղել՝ Խաչատրյան Գ., Հայրապետյան Ս. *Փալստոս Բուզանդից մինչև այսօր (դարձվածաբանական միավորների քննություն)*,//ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ»:Գյումրի, 2024: Հ. 1 (27): 63-77 էջեր: DOI:10.52971/18294316-2024.27.1-63

FROM FAUSTUS OF BYZANTIUM TO THE PRESENT DAY (An Examination of Phraseological units)

Gurgen K. Khachatryan

State University after H. Tumanyan, Vanadzor, RA

Sergo A. Hayrapetyan

Shirak Center of Armenological Studies of NAS, Gyumri, RA

Abstract

Introduction: One potential method of enhancing the lexicon of Grabar (Old Armenian) involves incorporating vocabulary units from the dialects of the era and everyday spoken Armenian, which various authors (particularly Armenian chroniclers), have employed to varying degrees. Faustus of Byzantium stands out among these chroniclers, with his work “History of Armenia” notable for its frequent use of phraseological unit’s characteristic of the spoken Armenian of that era.

Methodology and materials: This study employs methods of comparison, analysis, and description to examine over a dozen phraseological units found in Byzantium’s poetry. **Analysis:** Some phrases used in Faustus of Byzantium’s work are not author’s neologisms but linguistic units typical of spoken language, which have served as a means of stylizing written or oral literary speech both during Grabar and nowadays. **Results:** Despite being at least 1,700 years old, the phraseological units in question are notable for their enduring lexical significance, enabling their usage in modern Armenian even after undergoing full or partial changes in expression.

Authors contribution: G. Khachatryan contributed to the writing of the "Summary", "Introduction", "Conclusion" sections of the article and the theoretical proposition put forward for the first time as well as the formation of the article. The author has translated the “Summary” from Armenian into Russian and English and has analyzed N 1,2, 5, 7, 8, 9, 11 phraseological units. S. Hayrapetyan contributed to the "Summary", "Introduction", "Conclusion" sections of the article and the theoretical proposition put forward for the first time, and as well the formation of the article by examining N 3, 4, 6, 10 phraseological units.

Key words: *phrase, analytical complexity, expression and content plans, Grabar, colloquial Armenian, Modern Armenian.*

Citation: Khachatryan G., Hayrapetyan S. *From Faustus of Byzantium to the Present Day (an Examination of Phraseological Units)*. // “Scientific works” of SCAS NAS RA. Gyumri, 2023. V. 1(26). 63-77 pp. DOI:10.52971/18294316-2024.27.1-63

ОТ ФАВСТОСА БУЗАНДА ДО СОВРЕМЕННОСТИ (Изучение фразеологических единиц)

Гурген К. Хачатрян

Государственный университет им. О. Туманяна, Ванадзор, РА

Серго А. Айрапетян

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН, Гюмри, РА

Аннотация

Введение: Один из возможных методов расширения словарного запаса Грабара (древнеармянского) предполагает включение словарных единиц из диалектов той эпохи и повседневного разговорного армянского языка, которые различные авторы (особенно армянские летописцы) использовали в разной степени. Среди этих летописцев выделяется Фавстос Бузанд, чья работа «История Армении» отличается частым использованием фразеологизмов, характерных для разговорного армянского языка той эпохи. **Методология и материалы:** В исследовании методами сравнения, анализа и описания рассмотрено более десятка фразеологизмов, встречающихся в работе Бузанда. **Анализ:** Некоторые фразы, использованные в творчестве Фавстоса Бузанда, представляют собой не авторские неологизмы, а типичные для разговорной речи лингвистические единицы, служившие средством стилизации письменной или устной литературной речи как во времена Грабара, так и в наши дни. **Результаты:** Несмотря на давность написания текста, не менее 1700 лет, рассматриваемые фразеологизмы отличаются своей непреходящей лексической значимостью, что позволяет использовать их в современном армянском языке даже после полных или частичных изменений выражения. **Вклад авторов:** Г. Хачатрян внес вклад в написание разделов «Аннотация», «Введение» «Заключение» и в изложение впервые выдвинутой теории, а также в формирование статьи, перевел «Аннотацию» с армянского на русский и английский языки и проанализировал фразеологические единицы N 1, 2, 5, 7, 8, 9, 11. С. Айрапетян внес вклад в написание разделов «Аннотация», «Введение» «Заключение» и в изложение впервые выдвинутой теории, а также в формирование статьи, проанализировал фразеологические единицы N 3, 4, 6, 10.

Ключевые слова: фраза, аналитическая сложность, экспрессивный и содержательный планы, Грабарь, разговорный армянский язык, современный армянский язык.

Как цитировать: Хачатрян Г., Айрапетян С. *От Фавстоса Бузанда до современности (изучение фразеологических единиц)*. // “Научные труды” ШЦАИ НАН РА. Гюмри, 2024. Т. 1 (27). 63-77 сс. DOI: 10.52971/18294316-2024.27.1-63

ՆԱԽԱԲԱՆ. Փալստոս Բուզանդը 5-րդ դարի այն մատենագիրներից է, որի երկն առանձնանում է բարբառային և ընդհանուր խոսակցական¹ տարրերի ակնհայտ առա-

¹ Հ. Անառնյանը, օրինակ, դրանք համարում է ենթաբարբառային շերտի տարրեր [ԱՃ, 125]:

տությամբ²: Հատկապես հաճախադեպ են վերլուծական կազմությամբ բայերը, որոնց շարքում դարձվածաբանական միավորների թիվն անցնում է մի քանի տասնյակից: Ասվածի մասին առաջին հերթին վկայում են՝ ա) այդ միավորների վերլուծական կազմությունը և բ) այն, որ դրանք հեղինակային նորակազմություններ չեն, քանի որ մասամբ հանդիպում են նաև 5-րդ դարի այլ հեղինակների երկերում ու թարգմանական գրականության մեջ: Հատկապես նկատի ունենք այն դարձվածաբանական միավորները, որոնք հարադիր բայեր են՝ կազմված տարբեր հոլովներով ու նախդրավոր կապակցություններով արտահայտված հարադիրներով և ակտիվ բառաշերտի բայերով. *ահ՝ երկիւղուկս արկանեմ, ակն ածեմ/առնում/դնեմ/ունիմ, ընդ միտ/զմտաւ ածեմ, ունկն/աշխարհի միտս/ի մտի դնեմ* և այլն³:

Հոդվածում նպատակ է հետապնդվում քննելու Փավստոս Բուզանդի «Պատմություն Հայոց» երկի որոշ դարձվածաբանական միավորներ, որոնք թեև առանձնանում են բացառիկ կամ սակավ կիրառությամբ, սակայն արտահայտության պլանում լրիվ կամ մասնակի փոփոխության ենթարկվելով՝ գործածական են նաև մեր օրերում:

Ուսումնասիրության սկզբնաղբյուր են ծառայել Փավստոս Բուզանդի «Պատմություն Հայոց» երկը (ՓԲ), վերջինիս թարգմանությունը (ՓԲՊՀ) և գրաբարի ու ժամանակակից արևելահայերենի ու արևմտահայերենի որոշ բառարաններ: Ժամանակակից հայերենի մասին տեսական դրույթները հիմնավորել ենք ԱՐԵՎԱԿ-ից քաղված բնագրային օրինակներով:

Քննության ընթացքում կիրառել ենք այնպիսի մեթոդներ (վերլուծական, նկարագրական, համեմատության, վիճակագրական և այլն), որոնք, անշուշտ, նպաստել են հարցն առավել խորությամբ ուսումնասիրելուն:

ԲՈՎԱՆԴԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ. Փավստոս Բուզանդի երկում գործածված որոշ դարձվածաբանական միավորներ առկա են նաև ժամանակակից հայերենի բառապաշարում, որոնցից են՝

1. **Յակն գամ,** որի միակ օրինակը ՆՀԲ-ն քաղել է Բուզանդի երկից «անկանիլ ընդ ակամբ. երևել աչաց, աչքի տակ ինկնալ, աչիցը երևնալ» իմաստներով [ՆՀԲ1, 24; ԳԴԲ, 203]՝ ինքն Շապուհ արշաւակի անցանէր առ կանանովն. եւ որ *յակն գային*, մի մի ի նոցանէ տանէր առ ինքն (ՓԲ): Մտ. Մալխասյանցն իրավացիորեն թարգմանել է. «.... և որոնք որ աչքին դուր էին գալիս» (ՓԲՊՀ, 273):

² Պատահական չէ, որ Բուզանդի պատմության բառապաշարի այդ շերտը 5-րդ դարում բարբառների գոյության հարցի շուրջ 19-րդ դարավերջից ծավալված բանավեճերում առանձնակի կարևորություն ունի: Միանգամայն տեղին է Դ. Հովնանեանի դիտարկումն այն մասին, թե Բուզանդի և Փարպեցու երկերում «... ամենէն աւելի կը գտնուին նոյն ժողովրդական կամ ընտանեկան բարբառոյն հետքերն» [ԴՀ, 11]: Վ. Առաքելյանը և հոդվածիս համահեղինակ Գ. Խաչատրյանը հանդես են եկել խնդրո առարկա հարցը ներառող գիտական զեկուցումով [ԱՎԽԳ, 15-16]:

³ Հատկանշական է, որ Բուզանդը վերլուծական կազմությամբ բառեր է գործածում նույնիսկ այն դեպքում, երբ գրաբարում առկա են դրանց նույնարմատ համադրական համանիշները [ԱՎԽԳ, 15], ինչպես՝ *ամբաստան յինիմ*, փիս.՝ *ամբաստանեմ, երդումն տամ*, փիս.՝ *երդում, գոյժ արկանեմ/տամ*, փիս.՝ *գուժեմ, արգել արկանեմ*, փիս.՝ *արգելեմ, աւար հարկանեմ/առնում*, փիս.՝ *աւարեմ, աշխար առնեմ*, փիս.՝ *աշխարեմ, աշխատ առնեմ*, փիս.՝ *աշխատեմ* և այլն: Հավելենք, որ նշված միտումը առավել ակներև է հետագա դարերի հեղինակների երկերում:

Յակն գամ դարձվածքի «աչքին (դուր) գալ» իմաստը նույնությամբ պահպանվել է նաև ժամանակակից հայերենում, սակայն գրաբարյան *յակն* նախդրիվ տրականն արդի հայերենում արտահայտվում է տրական հոլովով՝ *աչքին գալ*: Այն տեղ է գտել ՀԲԲ-ում, որում «աչքին դուր գալ, հաճելի լինել»-ը նշվում է որպես երկրորդական իմաստ [ՀԲԲ1, 29]: Նույն կերպ է վարվում նաև ՀԼԴԲ-ն՝ իմաստը մեկնաբանելով «դուր գալ, հավանել» [ՀԼԴԲ, 51]⁴: Օրինակ՝ Ո՛չ կինն էր այժմ իր *աչքին գալիս*: Ո՛չ կին, ո՛չ վայելքն իր արքայական (ՀՇ): - Միհրանը նրա՛ն ուզեց, ուրիշ ոչ մի աղջիկ Միհրանի *աչքին չի՛ գա* (ԳՄԱԱ) և այլն: Նկատենք, որ ԱՐԵՎԱԿ-ում մեզ հանդիպած նմանօրինակ բոլոր նախադասությունները ժխտական կազմություն ունեն, սակայն խոսակցական լեզվում գործածական են նաև նմանատիպ դրական կառույցներ:

2. *Ըստ ակն անկանիմ*, որը ՆՀԲ-ում առանձնացվել է որպես դարձվածաբանական միավոր՝ «հազիւ երևիլ. ծածկիլ յաչաց. աչքի երևնալ չերննալ» իմաստներով [ՆՀԲ1, 24]: Բուզանդի երկում գործածվել է մեկ անգամ՝ իսկ գունդն մուշեղեան յառաջեալ քան զայլ գունդսն՝ յառաջամուխ տագնապեալ երթայիւն. մինչ զի նայէր թագաւորն եւ տեսանէր զի *ըստ ակն անկանէին*, մինչ զի ոչ երեւէին թագաւորին նշանքն Մուշեղի (ՓԲ): Ստ. Մալխասյանցը թարգմանել է «... աչքից թաքնվեց» (ՓԲՊՀ, 299), սակայն իր հեղինակած բառարանում, *աչքից* (աչքէ, աչիչ) *ելնել, ընկնել* դարձվածքին տեղ տալով հանդերձ, նշում է միայն «Վայելած նախկին համակրությունը կորցնել, ասելի դառնալ» իմաստը [ՀԲԲ1, 202]:

Նկատենք, սակայն, որ *ըստ ակն անկանիմ* դարձվածքի «տեսադաշտից անհետանալ» իմաստը պահպանվել է նաև ժամանակակից հայերենում: *Ըստ* նախդիր-*հայցական հոլովով* կազմված հարադիրն այստեղ արտահայտվում է բացառական հոլովով (*աչքից*), իսկ բայական բաղադրիչը ենթարկվել է պատմական հնչյունափոխության (*ընկնել-անկանել*)՝ *աչքից ընկնել*⁵: Ասվածը վկայվում է միայն ՀԼԴԲ-ում՝ որպես *աչքից ընկնել* դարձվածքի երկրորդական իմաստներից մեկը՝ «տեսադաշտից անհետանալ, այլևս չերևալ» նշանակությամբ, որը հիմնավորվում է Հ. Թումանյանի ստեղծագործություններից քաղված միակ օրինակով՝ Բայց շատ չըքաշեց, անտառի խորքում Սարերը դարձյալ *աչքիցըստ ընկան*, Ու սկսեցի կորցընել ճամփան [ՀԼԴԲ, 54]⁶: Ահա նաև մեզ հանդիպած միակ օրինակը (ի դեպ, թարգմանության հեղինակը նույնպես Հ. Թումանյանն է)՝ Դե՛հ, իմ նավակ, մենք սլանանք, Ծովի վերա փրփրադեզ, Ուր որ կուզես, հոգ չէ, գնանք, Միայն հայրենիք չըտանես: Ողջո՛ւյն. ողջո՛ւյն մութ ալիքներ. Եվ, երբ *աչքիցս ընկնէիք*, Ողջո՛ւյն, խուղե՛ր, անապատնե՛ր... Բարի գիշեր, հայրենի՛ք (Թ):

⁴ Հմմտ. նաև Լոռու խոսվածքին բնորոշ *աչքումը/աչկումը գալ* («հավանել»), որը ժամանակին առանձնացրել է Հր. Աճառյանը [ՀԳԲ, 119]:

⁵ Հմմտ.՝ Էն անձանոթ աղջիկը էլ ետ *աչքիցս թոսալ* ու, կարծես թե՛ էս ձեր տանձենուն բարձրացավ... (ԹՓ):

⁶ Նկատենք, որ մի շարք դարձվածաբանական միավորներ արդի հայերենում գրեթե դուրս են եկել գործածությունից: Այդպիսին է, օրինակ, Լոռու խոսվածքում դեռևս հազվադեպ գործածվող *աչքումը դնել* (աչքում դնել) դարձվածքը՝ «որևէ առարկա կորցնել, ջարդել, փչացնել» իմաստներով, ինչպես՝ Հոր թանգանոց ժամացույցը *աչքումը դրուց*: Այդ նույն ճանապարհին է նաև *աչքից ընկնել* դարձվածքը՝ «տեսադաշտից դուրս մնալ, տեսադաշտում չերևալ» իմաստով:

Արդի հայերենում *աչքից ընկնել* դարձվածքի «Վայելած նախկին համակրությունը կորցնել, ատելի դառնալ» իմաստն ընկալվում է ոչ միայն խոսքի մեջ, այլև խոսքից դուրս, մինչդեռ «տեսադաշտից անհետանալ, այլևս չերևալ» իմաստն ընկալվում է միայն խոսքային իրադրությամբ, ինչը պայմանավորված է տվյալ իմաստի մթագնմամբ:

3. Յաչաց հանել, որը Բուզանդի երկում «անհաճոյ առնել» իմաստով գործածվել է մեկ անգամ՝ եւ խնդրէր նա հնարս հնարել, *հանել* զնա *յաչաց* թագաւորին Պարսից, զի փոխանակ նորա ինքն լիցի սիրելի (ՓԲ): Որպէս դարձվածաբանական միավոր առանձնացվել է Նոր հայկազյանում [ՆՀԲ1, 267, հմմտ. ԳԴԲ, 208]:

Յաչաց հանել դարձվածքը մասնակի փոփոխությամբ գործածվում է նաև ժամանակակից հայերենում. գրաբարյան *յաչաց* հոգնակի բացառականով հարադրի փոխարեն հանդես է գալիս *աչքից* եզակի բացառականը: Վկայվել է ՀԲԲ-ում [ՀԲԲ1, 202], ապա՝ ՀԼԴԲ-ում՝ «Նույնն է՝ *աչքից գցել*» նշումով և բացառիկ օրինակով՝ Հերբ ո՞նց աչքից չհաներ նրան» [ՀԼԴԲ, 54]: Հմմտ. նաև *աչքէն հանել* («այլ ևս չսիրել»), որը Հ. Աճառյանը նկատում է Նոր Նախիջևանի և Պոլսի բարբառներում («Ալ ինձի աչքէն հաներ է») [ՀԳԲ, 122]:

4. Բան ի գետին ոչ անկանիս, որը գործածվել է «խոսքը կատարվել» իմաստով՝ Եւ առն Աստուծոյ ասացեալքն հուպ ընդ հուպ վաղվադակի կատարեցաւ զի ամենեւին *բան ի գետին ոչ անկանէր* առն Աստուծոյ (ՓԲ):

Ժամանակակից հայերենում *բան ի գետին ոչ անկանիս* դարձվածքի *բան* բաղադրիչի փոխարեն գործածվում է մերօրյա համանիշը (*խոսքը*), *ի նախդիր + հայցական հոլով* կազմված բաղադրիչն արտահայտվում է առանց *ի* նախդրի՝ *գետին* հայցական հոլովով, իսկ բայական բաղադրիչը ենթարկվել է պատմական հնչյունափոխության՝ *ընկնել < անկանել*: Օրինակ՝ Քավորն իր գրկած սանի հոգևոր հայրն է, հոր *խոսքը գետին* չպիտի ընկնի (ՊՊՍՎ): Իմ քեֆով են շարժվում, իմ *խոսքը գետին չի ընկնում* ... (Գ): Այսպես՝ աստծո մարդու ասածները կատարվեցին, որովհետև աստծո մարդու *ոչ մի խոսքը գետին չէր ընկնում* (ՊԶՊ)⁷:

Նշենք, որ *բան ի գետին (ոչ) անկանիս*-ը այն դարձվածաբանական միավորներից է, որոնք ժխտական կազմությամբ արտահայտում են դրական, իսկ դրական կազմությամբ՝ ժխտական իմաստ:

5. Ի գլուխ հանել, որը Բուզանդի երկում հանդիպում է մեկ անգամ «ավարտել, վերջացնել, ի կատար ածել», «զլուխ հանել» իմաստով [ՆՀԲ1, 562]⁸՝ գայր արտաքուստ դահճապետն Երազմակ, մտանէր ի խորանն արքունի, սկսանէր պատմել՝ զի *ի գլուխ հանի* կատարեցի, ասէ, զամենայն զիրամանս արքունի (ՓԲ)⁹: Ստ. Մալխասյանցը նշված դարձվածքը թարգմանել է միայն *կատարեցի* համանիշով՝ «Արքունի բոլոր հրամանները կատարեցի, ասաց » (ՓԲՊՀ, 189): Հետագայում լեզվաբանն իր հեղինակ-

⁷ *Խոսքը գետին ընկնել* կամ *չընկնել* դարձվածքը հանդիպում է միայն ՀԼԴԲ-ում [ՀԼԴԲ, 291]:

⁸ Հմմտ. ԳԴԲ, 117, որում նշվում է «զլուխ բերել, վերջացնել, ավարտել» իմաստը:

⁹ Գրաբարի, այսպես կոչված, դասական շրջանում *ի գլուխ հանել* դարձվածքը գործածվել է նաև թարգմանական երկերում և, ինչպես կարելի էր ենթադրել, Ղազար Փարպեցու պատմության մեջ [ՆՀԲ1, 562]:

կա՞ծ բառարանում նշված դարձվածքը բերել է անփոփոխ՝ հենց *ի գլուխ հանել* կազմությամբ՝ «գլուխ բերել, վերջացնել, ավարտել» իմաստով [ՀԲԲ1, 446]:

Ի գլուխ հանել դարձվածքը ժամանակակից հայերենում հանդիպում է մինչև անցյալ դարակեսերը, ընդ որում, ավելի հաճախ՝ արևմտահայերեն մամուլում: Ահավասիկ մեկ-երկու օրինակ՝նա անգոր է գտնում յուր նպատակն *ի գլուխ հանել* (ՊՊՊ): Արդ, այժմ մեր միջոցներովը *ի գլուխ պիտի հանենք* Սարտարապատի ջրանցքին ձեռնարկը (Ա1927): Օդանաւային ձեռնարկներ, որոնք ցարդ կարելի չէր իրագործել, մօտ առենէն կարելի պիտի ըլլայ *ի գլուխ հանել* (Ա1929): գերազանցապէս կարելոր է եւ անոր երկրորդ գալուստը *ի գլուխ հանելու* համար (Մ1933) և այլն: Հետագա բառարանները հիշյալ դարձվածքը բերում են առանց *ի* նախդրի, դիտում բազմիմաստ՝ նշելով «հասկանալ, կողմնորոշվել» «կռահել» հիմնական և «ավարտել, վերջացնել, ի կատար ածել» երկրորդական իմաստները [ԱՀԲԲ, 244, ԺՀԲԲ, 416, ՀԼԴԲ, 156]¹⁰, որոնցից վերջինը ժամանակակից հայերենում ավելի սակավ գործածություն ունի, ինչպես՝ Դավիդը գնահատեց արտոնագիրը, կլիենտուրան ու թերթը, առանց զբաղվելու գործիքներով, նա մտածեց, որ կարող կլինի գործը *գլուխ հանել*, և համաձայնվեց այդ պայմաններին (ՕԲ): Ինքն իր անձնական միջոցներով փորձած է *գլուխ հանել* այդ գործը, սակայն, դժբախտաբար, առիթը չէ ունեցած իրականացնելու իր փափաքը (Հ1): Մաղթենք որ կարենաք այդ գործն ալ, ինչպէս միշտ՝ ձեռնհասօրէն, *գլուխ հանել* (Հ2):

6. Յրնչացք բանաւ, որը Բուզանդի երկում գործածվել է մեկ անգամ՝ Եւ նշանակիր մի ի Մերուժանայ իբրեւ ետես զԱրտաւազոն, *յրնչացք երաց*. զի տեսանէր զնա պատանեակ մի կայտառ անմուրուս, երեսօք գեղեցիկ (ՓԲ): ՆՀԲ-ն *ունչք* բառահոդվածում, *յրնչացք բանաւ*-ից *բացի*, բերում է նաև մի քանի հոմանիշ դարձվածաբանական տարբերակներ՝ *ունչ* կամ *ունչս առնել՝ ունել՝ ընկենում, յրնչաց քերել* [ՆՀԲ2, 552]: Սրանք բոլորը «թիւրել զունչս արհամարհանօք. ծաղր՝ այպն առնել, եպերել» իմաստներով հանդիպում են 5-րդ դ. հայ հեղինակների (Ագաթանգեղոս, Ղազար Փարպեցի, Եգնիկ Կողբացի) և հետագա դարերի պատմիչների ու թարգմանական երկերում:

Մերօրյա խոսակցական հայերենում և բարբառներում նշված իմաստներով հանդիպում են *բերանը բաց անել՝ բանայ; բերանը՝ ռեխը՝ սեպերը բաց անել՝ բացել* հոմանիշ դարձվածաբանական միավորները՝ «իբրև արհամարհանքի՝ ծաղրի՝ նսեմացման արտահայտություն՝ ծիծաղել՝ քմծիծաղել, անդուր ծիծաղել, պարսավել, ծաղրել», որոնք նախ առանձնացրել է Ստ. Մալխասյանը [ՀԲԲ1, 361, ՀԲԲ4, 159, 201], հետագայում՝ նաև ՀԼԴԲ-Ն [Էջեր 117, 511, 519]: Ահավասիկ համապատասխան օրինակներ՝ Ով ասես, մեզ վրա պտի *բերանը բաց անի* («պարսավել, ծաղրել») (ԽԱ): «Ընկեր» չեկիստը *ռեխը բացում է*. «Կալենց, չփորձես ուրանալ, երեկ դուն (քեֆի ժամանակ, իր «ընկերներու» շրջապատում) «Մեր հայրենիքն» ես երգել» (ԱԶԳ): *Սեպերդ ինչի՞ էս բաց արել*,—

¹⁰ *Գլուխ հանել* դարձվածքը հիմնական իմաստով գործածվելիս հայցական հոլովով խնդրի փոխարեն ենթադրում է պահանջում է բացառականով խնդիր՝ Ինչո՞ւ այսքան տկար եղավ Միտքը մարդու և անկար. Ոչ եկողից *գլուխ հանեց*, Ոչ մեկնողին արեց ճար (ՎՄ):...և դրանից հետո թողել էր, որ աղջիկն ինքը գլուխ հանի *անէն ինչից* (ՄՄՌ):

բարկացավ Միմոնը, իսկ նա դարձյալ ծիծաղում էր (ՀՄԱԱ): — Գևորգը խոսի, ցավ չի, թող խոսի ... Դո՛ւ ինչի ես սեպերդ բաց անում (ԽՀ):

7. Թալանամ ի ծաղուէ, որը «անչափ երկար ծիծաղել» իմաստով միակ անգամ գործածվել է Բուզանդի երկում՝ «...ամենեքեան առ հասարակ հանդերձ թագաւորան թալացեալ էին ի ծաղուէ (ՓԲ): Այն տեղ է գտել ՆՀԲ-ի *թալանամ* բառահոդվածում [ՆՀԲ1, 791], սակայն չի առանձնացվել իբրև դարձվածաբանական միավոր [հմմտ. նաև ԳԴԲ]:

Ժամանակակից հայերենում գրաբարի *թալանալ* բաղադրիչի փոխարեն, որը, այլ իմաստներից բացի, նշանակում էր նաև «թուլանալ», ունենք հենց *թուլանալ* բայը, իսկ *ծաղր* (տվյալ դեպքում «ծիծաղ») հարադրի բացառականի փոխարեն՝ հենց *ծիծաղ* բառի բացառականը: Միաժամանակ կատարվել է նաև հարադրի և բայական բաղադրիչի շարադասական փոփոխություն՝ *ծիծաղից թուլանալ*, որը «անչափ շատ ծիծաղել, երկար ու բարձրաձայն ծիծաղել, հռռալ» իմաստներով առանձնացվել է իբրև դարձվածաբանական միավոր [ՀԼԴԲ, 303]: Օրինակ՝ Եվ Դուլին ... ստիպում էր Վարենկային *ծիծաղից թուլանալ*, երբ երրորդ ու չորրորդ անգամ միշտ նոր զավեշտական հավելումներով պատմում էր ... (ԼՏ): — Ո՛ւՖ, — այս անգամ իսկապես սարսափած գոռաց Ջաքարը և *ծիծաղից թուլացավ*: — Բ՛նչ ես ասում, Աննա, ի՞նչ ես ասում, — միննույն ժամանակ կանչեց Էմման և նույնպես *ծիծաղից թուլացավ* (Ն-ԴԶ):

Ավելին՝ 19-20-րդ դդ. գեղարվեստական արձակում հանդիպում են նշված դարձվածքի բարբառային վկայություններ նույնպես՝ *ծիծաղու թիլանալ թուլանալ*, որը բանավոր խոսքում հաճախակի գործածվող դարձվածաբանական միավորներից է, ինչպես՝ «... տեսնողը *ծիծաղու թիլանում ա* (ՊՊՄՎ): — Օխա՛յ, ասում էին հնձվորները, մի բաղնիս արժի: Մենք *ծիծաղու թուլանում էինք* (ԴԴՊ) և այլն:

8. Չլուելոյն առնեմ, որը ՆՀԲ-ն թեև չի առանձնացնում իբրև դարձվածաբանական միավոր, սակայն բերում է բնագրային երկու նախադասություն: Դրանցից առաջինը՝ *լսեմ* բառահոդվածի «անսովոր» խոնարհվող բայաձևերի շարքում, որը քաղված է թարգմանական գրականությունից՝ Չգթամք, այլ *չլուելոյն առնեմք* զպաղատանս նոցա և մեկնաբանվում է «չլսելոյ, կամ իբր ոչ լուեալ» [ՆՀԲ1, 906], երկրորդը՝ *չլուեալ* առանձին բառահոդվածում, որում վկայվել է Փավստոս Բուզանդի երկի միակ օրինակը՝ «... բայց թագաւորն Պապ ի չքմեղս լինելով՝ *չլուելոյն առնէր*, իբրեւ թէ իւր չիցէ գործեալ զայն (ՓԲ) և մեկնաբանվում է որպես ռամկօրէն «*չլսելու զարկաւ, չիլսեցի կըսէր*» իմաստով [ՆՀԲ2, 576, հմմտ. ԳԴԲ, 239]: ԱԲ-ն թեև *ԼՍԵՄ* բառահոդվածի ներքո «*Չլսելոյն կամ Չլուելոյն առնեմ*»-ը դիտում է դարձվածաբանական առանձին միավոր [ԱԲ, 362], սակայն, կրկնելով ՆՀԲ-ին, *չլուելոյն առնեմ* տարբերակը բերում է նաև *ՉԼՈՒԵԱԼ* առանձին բառահոդվածում:

Նշված դարձվածքը 5-րդ դարում արտահայտվել է «Ժխտական կազմութայմբ անցյալ դերբայի տրականով հարադիր – *առնեմ* բայական բաղադրիչ» մասնակաղապարով և նշանակում է «ձևացնել, թե չի կատարում՝ չի կատարել՝ չկատարեց տվյալ գործողությունը»: *Չլուելոյն առնեմ* դարձվածքը տվյալ դեպքում նշանակում է «չլսելու էր տալիս, ձևացնում էր, թե չի լսում»:

Ժամանակակից գրական հայերենը ժառանգել է վերը նշված մասնակաղապարը, որն ըստ էության ժխտական կառույց է, սակայն որոշակի փոփոխությամբ. անցյալ դերբայի տրականով հարադիրն այստեղ արտահայտվում է ժխտական կազմությամբ անորոշ դերբայի անորոշ տրականով, իսկ բայական բաղադրիչն արտահայտվում է ոչ թե *անել<առնել*, այլ *տալ* բայով: Գերազանցապես հանդիպում են *չլսելու տալ*, *չտեսնելու տալ*, *չնկատելու տալ* իրացումները, սակայն տվյալ դեպքում բերենք մեզ հետաքրքրող *չլսելու տալ* կապակցությամբ օրինակներ՝ — Ներս բեր,— *չլսելու տվեց* վերջին խոսքը Մարդպետը (ԴԴ): Օրիորդն անտարբեր էր դարձել ամեն ինչի նկատմամբ, *չլսելու էր տալիս* նրա հարցերը (ՋԴՔ): բայց Աննան *չնկատելու տվեց* (ՋԴՄ-Ն) և այլն:

Հետաքրքրական է, որ ժամանակակից հայերենում գործածական է նաև նշված մասնակաղապարի ոչ միայն ժխտական, այլև դրական տարբերակը՝ այս անգամ «ձևացնել՝ փորձել կատարել որևէ գործողություն» իմաստով՝ արտահայտված անորոշ դերբայի տրականի և *անել* բայական բաղադրիչի կապակցությամբ, որի բաղադրիչները հնչյունափոխվել են (գրաբարի որոշիչ հոդով տրականն այժմ գործածվում է անորոշ առմամբ, իսկ *առնեն* բայի կազմում կատարվել է հնչյունի անկում՝ *անել<այնել<առնել* անցմամբ):

Ժամանակակից հայերենում դրական կազմությամբ նմանօրինակ վերլուծական կազմությունները բնորոշ են ժողովրդախոսակցական բառաշերտին և գեղարվեստական արձակում ըստ անհրաժեշտության գործածվում են որպես խոսքի ոճավորման միջոց: Օրինակ՝ Կոստավ *քար վերցնելու արեց*, հետո էլ քարով իսկապես խփեց.... (ՀՄՏ): Տղան մի պահ *կանգնելու արեց*, դեմքը շրջեց դեպի կինն ու շարունակեց գնալ (Ա.ՎԱԸ):

Դժվար չէ ենթադրել, որ նշված մասնակաղապարի թե՛ դրական և թե՛ ժխտական տարբերակները ժամանակակից հայերենին են ժառանգվել գրաբարից, որում, սակայն, ըստ անհրաժեշտության վկայվել են միայն ժխտական կազմություններ:

9. Հաց գործել, որը «հաց շինել, հացի՝ ճաշի՝ հյուրասիրության պատրաստություն տեսնել» իմաստով մեկ անգամ հանդիպում է Բուզանդի երկում՝ ապա զօրավարն Յունաց *հաց* մեծապես *գործեալ* յընթրիս հրաւիրեալ կոչեցին զմեծ թագաւորն Հայոց զՊապ մեծապէս ըստ արժանաւորութեան նորա (ՓԲ):

ՆՀԲ-ում այս դարձվածաբանական միավորը գտնում ենք *հաց* բառահոդվածում, սակայն ոչ թե Փալատոս Բուզանդի երկից, այլ ճառընտիրներից քաղված հետևյալ վկայությամբ՝ *Հաց* մեծ *գործեալ* էր և սեղան յորինեալ [ՆՀԲ2, 70]:

Հաց գործել դարձվածքը ժամանակակից հայերենին է անցել *գործել*-ին փոխարինած *շինել*, *պատրաստել*, *սարքել* բայական բաղադրիչներով՝ *հաց շինել՝ պատրաստել՝ սարքել*: Դրանցից միայն առաջին երկուսն են տեղ գտել բառարաններում, մասնավորապես՝ *հաց շինել*-ը [ՀԲԲ, 76, ԺՀԲԲ, 1679], մինչդեռ *հաց սարքել* դարձվածքը, որը լայնորեն տարածված է ժողովրդախոսակցական լեզվում և գեղարվեստական արձակում գործածվում է որպես խոսքը ոճավորելու միջոց, բառարաններում չի հիշատակվում: Ահավասիկ համապատասխան օրինակներ՝ Դե գնա, գնա *հաց սարքիր*, թե չէ փոքրիս մեջ մկներն սկսել են պար գալ ... (ՄՄ): Գնալուց առաջ *հաց սարքեցի* նրա համար

(ԶԲ): Ասում եմ՝ երեխեք ջան, եկեք, տուն մտեք, *հաց սարքեմ*, հաց կերեք, հանգստացեք (ՀՄՍՄՀ)¹¹:

10. *Ըստ չափ անցանեմ*, որը Բուզանդի երկում գործածվել է երկու անգամ՝ Եւլցան գանձիւք բազմօք եւ զինու եւ զարդու եւ բազում աւարաւ եւ անչափ մեծութեամբ, եւ հարստացան *անցին ըստ չափ* (ՓԲ)¹²: Եւ եղեւ իբրեւ անցին զառանցին ի զինւոյն՝ *ըստ չափ անցանելով*¹³, եւ թագաւորն Վարազդատ պահէր զանձն ի զինւոյն (ՓԲ):

Ըստ չափ անցանել-ը որպէս դարձվածաբանական միավոր չի առանձնացվել ո՛չ ՆՀԲ-ում և ո՛չ էլ ԱԲ-ում¹⁴: ԳԴԲ-ն, առանձնացնելով հանդերձ, բերում է ավելի ուշ շրջանի (X դ.) վկայություն [ԳԴԲ, 100]:

Ըստ չափ անցանել-ը գործածվում է նաև ժամանակակից հայերենում¹⁵, սակայն *նախդիր+հայցական հոլով* կապակցությամբ հարադիրն արտահայտվում է առանց նախդրի՝ *չափը*, իսկ բայական բաղադրիչը ենթարկվել է *անցնել<անցանել* պատմական հնչյունափոխության: Օրինակ՝ Բայց, երևի ինքն էլ զգալով, որ *չափն անցավ*, հանկարծ զսպեց ծիծաղը (Ն-ԴՄ): Երբ նա տեսավ, որ ես *չափն անցնում եմ*, դարձավ վերապահ և զգուշավոր (ԳՄ):

11. *Զսեանս կոխեմ*, որը գործածել է Բուզանդը «ցանկանալ՝ փորձել ներս մտնել» իմաստով՝ եւ վասն չարեաց նորա ոչ համարձակէր նմա *զսեանս* եկեղեցոյն *կոխել*, եւ ոչ մտանել նմա ի ներքս (ՓԲ): Բուզանդի երկում խոսքը եկեղեցու շէմի մասին է, որը Ստ. Մալխասյանցը թարգմանել է «շենքը ոտք դնել» (ՓԲՊՀ, 329):

Զսեանս կոխեմ-ը ՆՀԲ-ում, ԱԲ-ում և ԳԴԲ-ում չի առանձնացվել որպէս դարձվածաբանական միավոր: Այսուհանդերձ, այն գործածական է նաև ժամանակակից հայերենում: Վկայվում է միայն ՀԼԴԲ-ում՝ «տունը գնալ, տուն մտնել, այցելել» իմաստներով [ՀԼԴԲ, 461]: Բայական բաղադրիչն այստեղ հանդես է գալիս առանց փոփոխության, մինչդեռ *զսեանս* անեզական հայցականն արտահայտվում է *շենք*¹⁶ հնչյունափոխված տարբերակի եզակի հայցականով՝ *շենքը կոխել*: Օրինակ՝ —Դե թող քու ոտը Վանո-բեգի *շենքը կոխի* ու տես, թե զուխդ քանի տեղից եմ կոտրում (ՄԴԿ): — ... ես չար և անօգուտ գործերի համար ձեր *շենքը չեմ* կոխել, պատասխանեց պարոն Վասակյանը (ԸՄ): Բախտի օր կլինի այն օրը և այն ժամը, երբ դու իմ տան *շենքը կկոխես* (ՀՄՅԵ):

Նկատենք նաև, որ թեև ՀԼԴԲ-ում և մյուս բառարաններում չի նշվում, սակայն ժամանակակից հայերենում գործածական է *շենքը կոխել* դարձվածքի *շենք կոխել* գուրգանը նույնպես՝ և ժպտաց փորձված, վայելքի *շենք կոխած*, վայելքից չհագեցած

¹¹ Հմմտ. նաև ժամանակակից հայերենի *հաց շինել* դարձվածաբանական միավորը [ՀԼԴԲ, 354]:

¹² Ստ. Մալխասյանցը թարգմանել է «... և չափից դուրս հարստացան» (ՓԲՊՀ, 219)

¹³ Ստ. Մալխասյանցը թարգմանել է «... և չափից դուրս խմեցին» (ՓԲՊՀ, 301):

¹⁴ ՆՀԲ-ում *չափս* հարադրով նշվում է այլ դարձվածք՝ *Ընդ* ամենայն *չափս էանց* [ՆՀԲ2, 573]:

¹⁵ Ստ. Մալխասյանցը բառարանում բերում է *չափն անցնել* և *չափն անց կացնել* համանիշ ձևերով («պատշաճության սահմանից դուրս գալ, ծայրահեղության հասնել») [ՀՀԲ4, 18]: Նրան կրկնում են հետագա բառարանները՝ նշելով, համապատասխանաբար, «պատշաճության սահմանից դուրս գալ, ծայրահեղության հասնել», «չափից անցնել» [ԺՀԲ4, 132] և «պատշաճության սահմանից դուրս գալ, ծայրահեղության հասնել» [ՀԼԴԲ, 488] իմաստները:

¹⁶ ՆՀԲ-ն *շեն* ձևն իրավացիորեն համարում է «ռամկօրէն» [ՆՀԲ2, 704]:

էգի ժպիտով (ԱՎԱԸ): Ֆաշիստ խաբեբան ճշում է ռիտով՝ «Հեյ նայի՛ր, Ռուսը ձեր *շենն է կոխում*» (ԱՎ): Սրանց ոտը պետք է կոտրվեր, որ մեր *շենը չէին կոխեր* (ԽԱ):

Սույն հոդվածի շրջանակներում առաջին անգամ ներկայացվում ու մեկնաբանվում է նաև արդի հայերենի ներքին փոխառություններին սերտորեն առնչվող մի իրողության՝ *ներքին պատճենումների* վերաբերյալ մեր տեսական դրույթը:

Բառապատճենում կամ *պատճենում* եզրույթի բոլոր սահմանումներում կարևորվում է նրա՝ օտար լեզուներից կատարված լինելու հանգամանքը և գնահատվում է որպես արտաքին փոխառության մի տեսակ (մենք այն պայմանականորեն անվանում ենք *արտաքին պատճենում*): Սակայն հաշվի առնելով Գ.Ղափանցյանի այն մոտեցումը, ըստ որի՝ բառապատճենման առումով խոսքը վերաբերում է ոչ միայն նոր, այլև «*հին հասկացություններին* (ընդգծումը-հեղ.)», կարծում ենք, որ նույն կերպ կարելի է գնահատել նաև ժամանակակից հայերենի ներքին փոխառություններին սերտորեն առնչվող, պայմանականորեն ասած, *ներքին պատճենումները*: Արտաքին և ներքին պատճենումների տարբերությունն այն է, որ եթե առաջինի դեպքում որևէ լեզու (օրինակ՝ ժամանակակից հայերենը) ուղղակիորեն վերցնում է օտար լեզվի հին կամ նոր պատրաստի բառը, դարձվածաբանական միավորը, արտահայտությունը և այլն¹⁷ և այն արտահայտում սեփական միջոցներով, ապա ներքին պատճենման դեպքում որևէ լեզու (օրինակ՝ ժամանակակից հայերենը) ներքին փոխառության դաշտում ուղղակիորեն վերցնում է նույն լեզվի մեկ այլ ենթաշրջանի (օրինակ՝ գրաբարի կամ միջին հայերենի) կամ գոյաձևի (օրինակ՝ արևմտահայերենի, խոսակցական հայերենի կամ բարբառների) պատրաստի բառի, դարձվածաբանական միավորի, արտահայտության (և այլն) արտահայտած «հին հասկացությունն» ու կառուցվածքը, սակայն դրանք արտահայտում է նոր՝ արդեն իր իսկ միջոցներով: Այլ կերպ ասած՝ ներքին պատճենման դեպքում, օրինակ, գրաբարից (տվյալ դեպքում փոխառու լեզվից) փոխառյալ բառը պարզապես թարգմանվում է փոխառու լեզվի (տվյալ դեպքում ժամանակակից գրական հայերենի) բառերով կամ բաղադրությունների բաղադրիչ միավորներով:

Ըստ Հ. Պետրոսյանի՝ պատճենումը լինում է լրիվ (լիակատար) կամ մասնակի (կիսապատճենում)¹⁸: Լրիվ (լիակատար) կամ մասնակի (կիսապատճենում) են նաև ներքին պատճենումները: Այսպես՝ ժամանակակից հայերենի *ծիծաղից թուլանալ* կայուն բառակապակցությունը պետք է համարել *լրիվ ներքին պատճենում*, քանի որ այն գրաբարի *ի ծաղուէ թալանամ* նույնպես կայուն բառակապակցության պատճենումն է ժամանակակից գրական հայերենի կաղապարատարների միջոցով: Մինչդեռ ժամանակակից հայերենի *հաց սարքել* դարձվածաբանական միավորը պետք է համարել *մասնակի ներքին պատճենում* կամ *կիսապատճենում*, քանի որ այն ըստ էության գրաբարի *հաց գործես* դարձվածաբանական միավորի արդիհայերենյան համանիշն է, որի բա-

¹⁷ Գ. Ղափանցյանը բերում է նաև ածանցավոր կազմությունների պատճենման օրինակներ, որոնցից է գրաբարի *սպացույց* բառը՝ հունարենից՝ *απόδειξον* [տե՛ս ԴԸԼ, 347]:

¹⁸ [տե՛ս ՀԲ, 515]: Ըստ Ա. Մարգարյանի՝ «բառապատճենում» և «կիսաբառապատճենում» [տե՛ս ՄԺՀԼԲ, 210]:

դադրիչներից մեկը (*hug*) փոխառվել է նույնությամբ, իսկ մյուսը (*գործել*)՝ պատճենվել է (*սարքել*):

Ինչպես արտաքին պատճենումներն են բաղադրյալ կազմություններ, այն է՝ համադրական կամ վերլուծական բարդություններ, կայուն բառակապակցություններ և այլն, այնպես էլ՝ ներքին պատճենումները:

Խոսքը մասնավորապես ոչ թե այն բարդ բառերի, կայուն բառակապակցությունների և դարձվածաբանական միավորների մասին է, որոնք մեզ են հասել, օրինակ, գրաբարից՝ պատմական զարգացման ընթացքում քերականական ինչ-ինչ փոփոխություններ կրելով, ինչպես՝ *զլուխ հանել*<*ի զլուխ հանել*, *չափն անցնել*<*ըստ չափ անցանել* և այլն, այլ այն միավորների մասին, որոնց հիմնական բաղադրիչներից մեկը կամ երկուսը (բոլորը) հանդես են գալիս բաղադրիչների նոր, հնին համարժեք կառուցվածքով՝ որպես կանոն, պահպանելով փոխառյալ միավորի իմաստը նույնպես: Օրինակ՝ *հացի կանչել*<*ի հաց կոչել*, *խոսքը գետին ընկնել*<*բան ի գետին անկանիս*, *խոսքը գետին զցել*<*բան ի գետին արկանել*, *հաց զցել*<*հաց արկանել*, *հոր փորել*<*հոր հատանել* և այլն:

Մեր այս մոտեցումը հիմնավորվում է այն տրամաբանությամբ, որ եթե գոյություն ունեն բառապաշարի հարստացման ներքին ու արտաքին միջոցներ, որոնցից են ներքին և արտաքին փոխառությունները, և եթե արտաքին փոխառությունների մի մասը փոխառու լեզուն (տվյալ դեպքում ժամանակակից հայերենը) վերցնում է բառապատճենմամբ, ապա պատճենում պիտի համարել նաև ներքին փոխառությամբ ձևեր քերված այն միավորները, որոնց իմաստն արդեն արտահայտվում է ժամանակակից հայերենի բառապաշարի տարրերով: Իսկ եթե ներքին փոխառության բաղադրիչները ժամանակակից հայերենում պահպանվել են նույնությամբ կամ ենթարկվել ընդամենը քերականական և/կամ հնչյունական փոփոխությունների, ապա դրանք չպետք է համարել ներքին պատճենում: Օրինակ՝ գրաբարյան *հաց դնել* (ՆՀԲ1, 70)՝ Եւ *եղին հաց* առաջի նոցա ուտել (Օննդ., ԲԳ, 33) և ժամանակակից հայերենի *հաց դնել*՝ Տունը որ խաղաղվեց, նոր բերին փեսի, խեչախապոր առաջը *հաց դրին* (ՊՊՄՎ) դարձվածքներից վերջինը մեր օրերն է հասել առանց բաղադրիչների փոփոխության:

ԵԶՐԱՀԱՆԳՈՒՄ. Փալստոս Բուզանդի երկում որոշակի շերտ են կազմում դասական գրաբարի բառապաշարից տարբերվող բառային միավորները, մասնավորապես՝ վերլուծական կազմությամբ բայերը, որոնցից շատերը դեռևս 5-րդ դարում գործածվում էին նաև որպես դարձվածաբանական միավորներ: Վերջինների մի մասը հետագա դարերում դուրս է մնացել հայերենի բառապաշարից, մինչդեռ որոշ դարձվածքներ, արտահայտության պլանում կրելով տարբեր կարգի փոփոխություններ, հասել են մինչև մեր օրեր:

Այդ բառերի՝ դեռևս 5-րդ դարում որպես դարձվածաբանական միավոր գործածելու փաստն ինքնին վկայում է, որ դրանք ոչ թե հեղինակային նորակազմություններ են, այլ հայ ժողովրդի լեզվամտածողությանը հարազատ բառեր, որոնք առանձնանում են բառիմաստի կենսունակությամբ. ունեն առնվազը 1700-ամյա հնություն, ինչի մասին վկայում են նաև նրանց փոխաբերական իմաստ(ներ)ը: Ասվածի մասին են վկայում նաև

այդ բառային միավորների վերլուծական կազմությունն ու այն հանգամանքը, որ նրանք այդպես էլ չեն բարձրացել գրական մակարդակի և թե՛ 5-րդ դարում, թե՛ մեր օրերում կրում են խոսակցական լեզվի կնիք՝ ծառայելով որպես խոսքի ոճավորման միջոց:

Գրականություն և համառոտագրությունների ցանկ

1. ԱՄՆԲ–Սարապետոյեան Ռ. *Արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն նոր բառարան*, «Տիգրան Մեծ» հր.: Երևան: 2011:
2. ԱԲ – Ալգերեան Մ., Ճելալեան Գ. *Առձեռն բառարան հայկազեան լեզուի*, Վենետիկ: 1865:
3. ԱՀԲԲ – Աղայան Է. *Արդի հայերենի բացատրական բառարան*, Երևան; 1976:
4. ԱՃ – Աճառյան Հ. *Հայոց լեզվի պատմություն*, Երեւան: 1951:
5. ԱՎԽԳ – Առաքելյան Վ., Խաչատրյան Գ., *Ժողովրդախոսակցական լեզվի տարրերը Բուզանդի երկրում / Հայերենագիտական միջազգային երկրորդ գիտաժողով, Չեկուցումների դրույթներ, Yerevan: 1987: 15-16 էջեր:*
6. ԳԳԲ – Ղազարյան Ռ. *Գրաբարի դարձուածաբանական բառարան*, Երևան: 2012:
7. ՂԼԼ – Ղափանցյան Գ. *Ընդհանուր լեզվաբանություն*, հ. I, Երևան, 1939:
8. ՄԺՀԼԲ – Մարգարյան Ա. *Շամանակակից հայոց լեզու, Բառագիտություն*, Երևան, 1997.
9. ԺՀԲԲ – *Շամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան*, ՀՀ ԳԱԱ Հր. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ, հ. 1-4: Երևան: 1969-1980:
10. ՀԲ – Պետրոսյան Հ. *Հայերենագիտական բառարան*, Երևան, 1987:
11. ՀԲԲ 1,2,3,4 – Մալխասեանց Ստ. *Հայերեն բացատրական բառարան, հ. 1-4*: Երևան: 1944-1945:
12. ՀԳԲ – Աճառեան Հ. *Հայերեն գաւառական բառարան*, Թիֆլիս: 1913: 1144 էջ:
13. ՀԼԴԲ – Սուքիասյան Ա., Գալստյան Ս. *Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան*, Երևան: 1975:
14. ՂՀ – Հովհաննէան Ղ. *Հնուագոտայիւնք նախնեսց ռամկօրէնի վերայ*, Վիեննա: 1897:
15. ՆՀԲ 1,2 – Աւետիքեան Գ., Սիւրմէլեան Խ., Ալգերեան Մ. *Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. 1-2*: Վենետիկ: 1836-1837:

Օգտագործված բնագրերի և համառոտագրությունների ցանկ

- ՓԲ** – Փաւստոսի Բուզանդացւոյ Պատմութիւն Հայոց: Ս. Պետերբուրգ: 1883:
- ՓԲՊՀ** – Փաւստոսի Բիւզանդացւոյ Պատմութիւն Հայոց, Բնագիրը՝ Բ. Պատկանեանի: Փավստոս Բուզանդ, Հայոց պատմություն. Թարգմանությունը և ծանոթագրությունները՝ Ստ. Մալխասյանցի: Երևան: 1987:
- ԱՐԵՎԱԿ-ից՝ Ա1927** – «Արաքս», 1927.01.02, №4
- Ա1929** - «Արաքս», 1929.06.22, №26
- ԱԶԳ** – «Ազգ», 2005.05.14, №87
- ԱՎ** - «Ավանգարդ», 1941.08.13, №190
- ԱՎԱԸ** - Արտակ Վարդագարյան, «Արյան ընթացքը»
- Գ** - «Գլաձոր», 1993.07.16, №24
- ԳՄ** - Գուրգեն Մահարի, «Սիրո մրմունջներ, երգիծական պատմվածքներ»
- ԳՄԱԱ** - Գուրգեն Մահարի, «Այրվող այգեստաններ»
- ԴԳ** - Դերենիկ Դեմիրճյան, «Մեսրոպ Մաշտոց»
- ԴԴՊ** - Դերենիկ Դեմիրճյան, «Պատմվածքներ»
- ԴԴԵՊ** - Դեմիրճյան Դերենիկ, «Երգիծական պատմվածքներ և ֆելիետոններ»
- ԶԲ** - Զորի Բալայան, «Զգրված օրենք»
- ԶԳՄ - Ն** - Զարգանդ Դարյան, «Մայաթ-Նովա»
- ԶԴԲ** - Զարգանդ Դարյան, «Բառուղիներ», մաս 2
- ԶԽ** - Զորայր Խալափյան, «Ջերմանց միխթարություն»
- Թ** – Թարգմանություններ

- ԹԲ** - Թաթուլ Բոլորյան, «Երկինքն աստղի ծաղկաման»
ԹՓ - «Թարգմանություններ և փոխադրություններ»
ԼՏ - Լև Տոլստոյ, «Աննա Կարենինա, մաս 2»
ԽԱ - Խաչատուր Աբովյան, «Վերք Հայաստանի»
ԽՀ - Խաչիկ Հրայան, «Ուրցի մարան», «Ռոմանտիկներ»
Հ1 - «Հորիզոն», 1983.08.22, №13
Հ2 - «Հորիզոն», 1983.10.10, №20
ՀՄԱԱ - Հրանտ Մաթևոսյան, «Աշնան արև»
ՀՄՏ - Հրանտ Մաթևոսյան, «Տաշքենդ»
ՀՄՏՄՀ - Հրայր Մաթևոսյան, «Տուն մոր համար»
ՀԾ - Հովհաննես Ծիրազ, «Բիրլիականներ, հայրենականներ, փոքր պոեմներ»
ՀՍՅԵ - Հենրիկ Սենկևիչ, «Յո՞ Երթաս»
Մ1933 - «Մշակ», 1933.04.07, №753
ՄԳ - Մուշեղ Գալշոյան, «Պատմվածքներ»
ՄԴԿ - Մաթևոս Դարբինյան, «Կիկոսը»
ՄՄ - Մկրտիչ Սարգսյան, «Քաջ Նազար»
Ն-ԳՄ - Նար-Գոս, «Մահը»
Ն-ԳՉ - Նար-Գոս, «Չազունյան»
ՊՊՊ - Պերճ Պոռոշյան, «Պատմվածքներ»
ՊՊՍՎ - Պերճ Պոռոշյան, «Սոս և Վարդիթեր»
ՍՍՌ - Սևրա Սևան, «Ռոդոսյոն, Ռոդոսյոն..»
ՎՄ - Վահագն Մուղնեցյան, «Բանաստեղծություններ և պոեմներ»
ԲՄ - Բաֆֆի, «Սարի»
ՕԲ - Օնորե դը Բալզակ, «Խորտակված պատրանքներ» (Դիտվել է 13-20.11.2023)

References

1. **Saqapetoyan R.** Western Armenian -Eastern Armenian New Dictionary, [Arevmtahayeren-arevelahayeren nor barraran] “Tigran Mets” Pub., Yerevan. 2011. (In Armenian)
2. **Augerian M.** Chelalian G., Handbook Dictionary of the Haygazean Language, [Arddzern barraran haykazean lezui], Venice, 1865 (In Armenian).
3. **Aghayan E.** Explanatory Dictionary of Modern Armenian, [Ardi hayereni bats'atrankan barraran] Yerevan. 1976. (In Armenian)
4. **Acharyan H.** The History of the Armenian Language, [Hayots' lezvi patmut'yun] Yerevan. 1951. (In Armenian)
5. **Arakelyan V., Khachatryan G.** Elements of the Colloquial Language in Buzand's Works / [Zhoghovrdakhosakts'akan lezvi tarrery Buzandi yerkm], Second International Conference on Armenian Studies, Thesis of Reports, Yerevan. 1987. 15-16 pp.. (In Armenian)
6. **Ghazaryan R.** Phraseological Dictionary of the Grabar, [Grabari dardzuatsabanakan barraran] Yerevan RA NAS "Gitutyun" publ.. 2012. (In Armenian)
7. **Ghapanstyan G.** General Linguistics, [Yndhanur lezvabanut'yun], V. 1, Yerevan, 1939, (In Armenian)
8. **Margaryan A.** Modern Armenian, Lexicology [Zhamanakakits' hayots' lezu, Barragitut'yun], Yerevan, 1997, (In Armenian)
9. *Explanatory Dictionary of the Modern Armenian Language*, [Zhamanakakits' hayots' lezvi bats'atrankan barraran], National Academy of Sciences of the Republic of Armenia Language Institute named after Hr. Acharyan, no. 1-4, Yerevan Yerevan. 1969-1980. (In Armenian)
10. **Petrosyan H.** Armenological Dictionary, [Hayerenagitakan barraran], Yerevan. 1987. (In Armenian)
11. **Malkhaseants St.** Armenian Explanatory Dictionary, [Hayeren bats'atrankan barraran], V. 1-4, Yerevan, 1944-1945, (In Armenian)

12. **Acharean Hr.** Armenian Provincial Dictionary, [*Hayeren gawarrakan barraran*], Tiflis 1913. 1144 p. (In Armenian)
13. **Suqiasyan A., Galstyan S.** Phraseological Dictionary of the Armenian Language [*Hayots' lezvi dardz-vatsabanakan barraran*], Yerevan, 1975 (In Armenian)
14. **Hovnanean Gh.** Research on Ancestor's History [*Hayots' lezvi dardz-vatsabanakan barraran*], Vienna, 1897 (In Armenian)
15. **Avetiqyan G., Syurmlean Kh., Avgeran M.** New Wordbook on Haygazean Language [*Nor barrgirk' haykazean lezui*], V., 1-2, Venice, 1836-1837. (In Armenian)

Ընդունվել է / Принята / Received on: **16. 03. 2024**

Գրախոսվել է / Рецензирована / Reviewed on: **14. 04. 2024**

Հանձնվել է տպ. / Сдана в пч. / Accepted for Pub: **15. 06. 2024**

Տեղեկություններ հեղինակների մասին

Գուրգեն Կիպրոնի ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ՝ բան. գիտ. դոկտոր,
Հ. Թումանյանի անվան պետական համալսարանի հայոց լեզվի
և գրականության ամբիոնի պրոֆեսոր, Վանաձոր, ՀՀ,
Էլ. հասցե՝ gxachatryan@yahoo.com, orsid:ID-0009-0009-2870-1443

Gurgen Kipron KHACHATRYAN: Doctor of Philology,
Professor at the Chair of the Armenian Language and Literature,
State University after H. Tumanyan, Vanadzor, RA,
e-mail: gxachatryan@yahoo.com, orsid:ID-0009-0009-2870-1443

Гурген Кипронович ХАЧАТРИАН: доктор филол. наук,
профессор кафедры армянского языка и литературы
государственного университета им. О.Туманяна, Ванadzor, РА,
эл. адрес: gxachatryan@yahoo.com, orsid:ID-0009-0009-2870-1443

Սերգո Արտուշի ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ՝ բան. գիտ. դոկտոր,
ԳԱԱ ԾՀՀ կենտրոնի առաջատար գիտաշխատող,
ԾԳՀ հայոց լեզվի և գրակ. ամբիոնի պրոֆեսոր, Գյումրի, ՀՀ,
Էլ. հասցե՝ serhayr@mail.ru, orsid.org/0009-0000-0427-0823

Sergo Artush HAYRAPETYAN: Doctor of Philology,
Leading Researcher at Shirak Center for Armenological Studies of the NAS RA,
Professor at the Chair of the Armenian Language and Literature, SUSH, Gyumri, RA
e-mail: serhayr@mail.ru, orsid.org/0009-0000-0427-0823

Серго Артушевич АЙРАПЕТЯН: доктор филол. наук, ведущий
научный сотрудник Ширакского центра АИ НАН,
профессор кафедры армянского языка и литер. ШГУ, Гюмри, РА,
эл. адрес: serhayr@mail.ru, orsid.org/0009-0000-0427-0823